

ΕΛΛΗ ΔΡΟΥΛΙΑ

ΑΠΟ ΤΟ ΝΑΥΠΛΙΟ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ Η ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ

Στο Ναύπλιο διασταυρώθηκαν ιστορικές προσωπικότητες του Αγώνα, στρατιωτικοί και πολιτικοί, Φαναριώτες και φιλέλληνες, χήρες και ορφανά, έμποροι και τεχνίτες, απλές φυσιогνωμίες του λαού. Υπήρξε η πρωτεύουσα του Αγώνα, ο τόπος των κεντρικών αρχών που διεκδικούσαν την ελευθερία και τη σύσταση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, καθώς και η διοικητική έδρα, το κέντρο λήψης των αποφάσεων, το παρατηρητήριο των πολεμικών επιχειρήσεων και των διπλωματικών ενεργειών.

Πριν ακόμα παραδοθεί το Ναύπλιο, και ενώ διαγραφόταν η πτώση του φρουρίου του, στις 30 Νοεμβρίου 1822, κατά το δεύτερο έτος της Επανάστασης, η Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος έγραφε προς τον Εκλαμπρότατον Πρόεδρον του Βουλευτικού:¹

[...] αλλ' αν και αυτή η πτώσις του φρουρίου [του Ναυπλίου] βεβαία, είναι όμως παντή αβέβαιον αν αφεύκτως μέλλη κατασταθή καθέδρα της Διοικήσεως, ότι η νόμιμος και πατριωτική Διοίκησης μεταφέρει και αποκατασταίνει την κατοικίαν της και εις Σκόπελον, αν τα συμφέροντα της πατρίδος εκείσε την καλέσωσι. Και τέλος, όταν ο Θεός ευδοκήση την πτώσιν την τόσον επιθυμητήν εκείνου του φρουρίου, και κριθή εύλογον, ιδίως, όθεν ευρίσκεται, μεταβαίνει εις αυτό η Διοίκησις.

Το Ναύπλιο προαλειφόταν ως «καθέδρα» χάρη στην ασφάλεια που θα παρείχε η ολική αποχώρηση των Τούρκων και εξαιτίας της γεωγραφικής του θέσης που προσέφερε και το πλεονέκτημα της θαλάσσιας πρόσβασης. Η Napoli di Romania, βενετική κτήση έως το 1540 υπήρξε κέντρο της οικονομικής και ναυτικής κυριαρχίας των Ενετών. Κατά την πρώτη Τουρκοκρατία ήταν σημαντική στρατιωτική έδρα και κατά τη δεύτερη Ενετοκρατία, από το 1685 έως το 1715, όποτε ανακαταλήφθηκε από τους Τούρκους, ήταν η πρωτεύουσα

1. *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας μέχρι της εγκαταστάσεως της Βασιλείας*, τ. Α', Βουλευτική περίοδος 1822-1823, Αθήναι, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Ανατύπωσις της εκδόσεως του 1857, 1971, σ. 84.

της Πελοποννήσου. Μετά τη νέα τουρκική κατάκτηση του 1715, η διοικητική του σημασία υποβαθμίστηκε. Στερήθηκε τις διοικητικές του λειτουργίες και η ορεινή και ανοχύρωτη Τριπολιτσά πήρε τη θέση της πρωτεύουσας της Πελοποννήσου, παρόλο που οι Ενετοί είχαν υλοποιήσει οχυρωματικά έργα, είχαν φροντίσει να αξιοποιήσουν τις λιμενικές του δυνατότητες και είχαν κατασκευάσει οικοδομήματα κατάλληλα για διοικητική και στρατιωτική χρήση.² Κατά τη δεύτερη Τουρκοκρατία το Ναύπλιο έπαψε να αποτελεί διοικητικό κέντρο και δεν αναπτύχθηκε ως τοπικός εμπορικός πόλος –το γειτονικό Άργος, αντιθέτως, εξελίχθηκε σε μικρής κλίμακας εμπορική πόλη– και οι κτηριακές του υποδομές παραμελήθηκαν.

Η πολιορκία του 1822 είχε αίσιο τέλος³ και οι Τούρκοι παρέδωσαν στον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη τα κλειδιά του Αναπλίου, που παρέμεινε ελεύθερο καθ' όλη τη διάρκεια του Αγώνα. Όμως η πόλη τα χρόνια 1823⁴ και 1824,⁵ σύμφωνα με μαρτυρίες ξένων περιηγητών, βρισκόταν σε άσχημη κατάσταση, καθώς ο πόλεμος είχε αφήσει έντονα τα ίχνη της καταστροφής. Τα ερείπια των γκρεμισμένων σπιτιών συχνά απέκλειαν την πρόσβαση στους δρόμους, οι οποίοι ήταν βρόμικοι, γεμάτοι απορρίμματα. Τα ίδια χρόνια (1823-1824) συντελέστηκε η πρώτη δημογραφική αλλαγή στην πόλη του Ναυπλίου, η οποία είχε ριζικό χαρακτήρα. Με την παράδοσή του οι Τούρκοι κάτοικοί του, τα δύο τρίτα του πληθυσμού της πόλης,⁶ υποχρεώθηκαν μετά από την υπογραφή συνθήκης να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Το κενό κάλυψαν Έλληνες από τις εμπόλεμες περιοχές της Πελοποννήσου, της Στερεάς, της Μακεδονίας, της Ηπείρου και των νησιών αλλά και Έλληνες των παροικιών του εξωτερικού. Στρατεύματα, ελληνικά και ξένα, κατέκλυσαν στην πόλη.⁷ Έλληνες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας έφθαναν στα απελευθερωμένα ελληνικά εδάφη. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί και η μητέρα και οι αδελφές του Αλέξανδρου

2. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Από το Ναύπλιο στην Τριπολιτσά: η σημασία της μεταφοράς μίας περιφερειακής πρωτεύουσας τον 18ο αιώνα», *Ο Ερασιστής*, τ. 11 (1974), σ. 41.

3. Μιχαήλ Γ. Λαμπρινίδης, *Η Ναυπλία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, έκδοση β', Αθήναι, Τύποις Κλεισιούνη, 1950, σ. 223-243.

4. Har. Nicolson, *Byron. The Last Journey, April 1823 – April 1824*, Λονδίνο, 1924, σ. 160-166· Κυριάκος Σιμόπουλος, *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21*, τ. Γ', 1823-1824, Αθήνα, Αφοί Τολίδη, 1981, σ. 88.

5. Wil. Black, *Narrative of cruises in the Mediterranean in H.M.S. "Euryalus" and "Chanticleer" during the Greek War of Independence (1822-1826)*, Εδιμβούργο 1900, σ. [4].

6. Μιχ. Χουλιάρáκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τ. Α', μέρος 1, Αθήνα 1973, σ. XX, XXII, 27· σύμφωνα με τους πίνακες στον συνολικό πληθυσμό των 9.975 κατοίκων οι 7.345 ήταν Οθωμανοί και οι 2.630 χριστιανοί.

7. Αλέκα Μπουτζουβή-Μπανιά, «Το Ναύπλιο στα χρόνια 1828-1833. Σκιαγράφηση της κοινωνικής, πολιτισμικής και κοινωνικής ζωής», *Ο Ερασιστής*, τ. 18 (1986), σ. 106-107.

Μαυροκορδάτου, που έφυγαν από την Κωνσταντινούπολη με πλοίο που είχε προορισμό το Ναύπλιο, «όπου κατά την άφιξίν του συνέρρευσε η πόλις όλη προς υποδοχήν της οικογενείας του Μαυροκορδάτου και συνώδευσαν αυτήν εις την οικίαν του».⁸ Η νέα πληθυσμιακή σύνθεση παρουσίαζε ποικίλες και έντονες κοινωνικοπολιτισμικές αντιθέσεις.

«Επειδή το Ναύπλιον είναι κατά πάντα αρμόδιος τόπος να ενδιατρίβη η Διοίκησης», τον Ιανουάριο του 1823,⁹ η Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος διακήρυξε ότι το Βουλευτικό με θέσπισμά του το όρισε ως έδρα της ελληνικής κυβέρνησης. Το Εκτελεστικό επικύρωσε αυτήν την απόφαση στις 2 Μαρτίου 1824. Η διακήρυξη που έφερε την υπογραφή του Γεωργίου Κουντουριώτη, περιείχε και το σκεπτικό της απόφασης. Η επιλογή βασιζόταν στη γεωγραφική του θέση ως προς την ελληνική επικράτεια και στο λιμάνι που παρείχε ευκολία ανταπόκρισης. Με τον υπ' αριθ. 29 νόμο του Κώδικα το Ναύπλιο θεσπιζόταν ως καθεδρά. Οι Έλληνες πολιτικοί και «πολεμικοί» και όλοι εν γένει προσκαλούνταν να αναγνωρίζουν ως πρωτεύουσα αυτήν την πόλη.¹⁰ Όλοι οι υπάλληλοι της Διοίκησης εκεί θα έπρεπε στο εξής να διευθύνουν τις αναφορές τους. Αυτό ανατράπηκε ανεπιστρεπτί με την αλλαγή της πρωτεύουσας, οπότε το Ναύπλιο μετατράπηκε σε αποδέκτη των οδηγιών της κεντρικής εξουσίας, που αποστέλλονταν με τη μορφή τυπωμένων μονόφυλλων και φυλλαδίων.¹¹ Η επιβολή των νόμων και των οδηγιών, η ενημέρωση και οι υποδείξεις-παραινέσεις ακολουθούσαν συγκεκριμένη ανελαστική διαδικασία που κατευθυνόταν πλέον από την Αθήνα.

Κατά τη Συνεδρίαση Μ' της Εθνικής Γ' των Ελλήνων Συνελεύσεως στην Τροιζήνα, στις 4 Μαΐου 1827, τέθηκε εκ νέου το ζήτημα ορισμού ενός τόπου ως καθεδρας της κυβέρνησης και της Βουλής. Ομόφωνα αποφασίστηκε το Ναύπλιο, εκδόθηκε σχετικό ψήφισμα που κατατέθηκε στον Κώδικα των Ψηφισμάτων με τον αριθμό ΙΗ'.¹² Σύμφωνα με αυτό, η Συνέλευση «θεωρούσα

8. Σοφία Τρικούπη, *Η Μήτηρ μας, Αικατερίνη Τρικούπη, το γένος Νικολάου Μαυροκορδάτου (1800-1871)*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, 2012, σ. 15. Η Αικατερίνη Μαυροκορδάτου και ο Σπυρίδων Τρικούπης γνωρίστηκαν στο Ναύπλιο και ο γάμος τους «δεν εβράδυνε να γίνη» (παντρεύτηκαν στις 7 Ιανουαρίου 1826)· βλ. *στο ίδιο*, σ. 16.

9. Αριθ. 21, Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος, Ο Πρόεδρος του Εκτελεστικού, στο Μ. Γ. Λαμπρινίδης, *ό.π.*, σ. 244.

10. *Ο Φίλος του Νόμου*, αρ. 2, 14 Μαρτίου 1824, δημοσιευμένο στο *Ο Τύπος στον Αγώνα*, επιμ. Αικ. Κουμαριανου, τ. Γ', Αθήνα, Ερμής, 1971.

11. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, *Ευρετήριο Δημοστικού Αρχείου Ναυπλίου 1828-1899*, Αθήνα, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε., 1984, σ. κε'-κς'. Στο Δημοτικό Αρχείο Ναυπλίου εντοπίστηκαν περισσότερα από 2.000 αντίτυπα μονόφυλλων και φυλλαδίων. Την καταγραφή τους έχει αναλάβει να δημοσιεύσει ο Π. Δ. Μιχαηλάρης.

12. *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, *ό.π.*, τ. Α', σ. 541.

ότι κατάλληλος καθέδρα της Κυβερνήσεως άλλος τόπος δεν είναι, κατά το παρόν, ειμή το Ναύπλιον»,¹³ όρισε με ψήφισμα, που έφερε 123 υπογραφές, την πόλη του Ναυπλίου ως «καθέδρα της Κυβερνήσεως και της Βουλής». Και οι δύο, κυβέρνηση και Βουλή, καλούνταν να μεταβούν άμεσα στο Ναύπλιο, προκειμένου να εκπληρώσουν το έργο τους. Επιπροσθέτως, εκδόθηκε το ψήφισμα υπ' αριθ. 151 προς την Αντικυβερνητικήν Επιτροπήν, το οποίο ενημέρωνε σχετικά με την απόφαση και προσκαλούσε να μεταβεί η Επιτροπή «άνευ αναβολής εκεί [...] διά να εκπληρώση μετ' αυτής [της Βουλής] τα ιερά χρέη της προς την πατρίδα».¹⁴

Το Ναύπλιο διέφερε από τις άλλες πόλεις γιατί, ενώ ο Ιμπραήμ είχε επανακαταλάβει την Πελοπόννησο (το 1827) και η Στερεά Ελλάδα επανερχόταν στην κυριαρχία των Τούρκων μετά τον θάνατο του Καραϊσκάκη, και ενώ ακουγόταν ότι η Δύση δεν ενδιαφερόταν για τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, ο λαός του Ναυπλίου «επεδίδετο άφροντις εις πότους, γάμους, άσματα, πυρσοκροτήματα και διηνεκή ευθυμίαν», σύμφωνα με αυτά που είχε δει και κατέγραψε ο Νικόλαος Δραγούμης.¹⁵

Ο Κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας αποβιβάστηκε στο λιμάνι του Ναυπλίου στις 8/20 Ιανουαρίου 1828. Την εικόνα που πρέπει να αντίκρισε περιγράφει ο γραμματέας του Νικόλαος Δραγούμης:¹⁶ οι δρόμοι ήταν στενοί, ανώμαλοι και βρόμικοι, τα σπίτια ξύλινα και σαθρά. Το Κυβερνητήριο δεν είχε σκεπή και η σκάλα του ήταν ασταθής.¹⁷ Με μελανά χρώματα το περιέγραψε και ο Σπυρίδων Βαλέτας τον Δεκέμβριο του 1829. Το χαρακτήρισε «νοσωδέστατον», δεν εύρισκε «οίκο κατοικήσεως άξιο», παρατηρούσε έλλειψη τροφίμων και επιπλέον συνάντησε «αισχροτάτη κακοήθεια και εσχάτη απαιδευσία».¹⁸ Εκτός από τη φουστάνελα, ο τρόπος ζωής ήταν «ασιατικός»: οι πωλητές κάθονταν σταυροπόδι στο χώμα και κάπνιζαν τσιμπούκι περιμένοντας αγοραστές. Πουλούσαν πέτρες πυροβόλων, πυροβόλα, σπάγκο, βελόνες, ράμμα, θειάφι. Υπήρχαν παντοπωλεία, ραφεία και καφενεία. Στην Πλατεία του Πλατάνου βρίσκονταν οι «αναφορογράφοι» που τότε λειτουργούσαν και

13. Στο ίδιο, τ. Γ', σ. 609-610.

14. Στο ίδιο, τ. Γ', σ. 545.

15. Νικόλαος Δραγούμης, *Ιστορικά αναμνήσεις*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, τ. Α', γ' έκδοση, Αθήνα, Ερμής, 1973, σ. 97.

16. Ν. Δραγούμης, *ό.π.*, σ. 95.

17. Στο ίδιο.

18. Γ.Α.Κ., Συλλογή Βλαχογιάννη, Αρχείο Βασιλείου, φ. 199, αρ. 197· Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, «Ο Σπυρίδων Βαλέτας και η μετάφραση της *Πολιτικής Οικονομίας* του J. B. Say», *Η Επανάσταση του 1821. Μελέτες στη Μνήμη της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη, Μνήμων*, τ. 9 (1994), σ. 133-134.

ως συμβολαιογράφοι και δικηγόροι.¹⁹ Το 1829 ο πληθυσμός του Ναυπλίου και της Πρόνοιας ανερχόταν στους 5.778 κατοίκους.²⁰

Ο Καποδίστριας φρόντισε για τη βελτίωση της εικόνας της πόλης, ιδιαίτερα για τις υποδομές εκείνες που θα οδηγούσαν στη μελλοντική πρόοδο των πολιτών. Το Ναύπλιο απέκτησε κτήρια που στέγασαν τις εκπαιδευτικές, κυρίως, ανάγκες του νεοσύστατου κράτους. Ιδρύθηκε το πρώτο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο που φιλοξενήθηκε στο τζαμί της Πλατείας Συντάγματος (1831), το πρώτο Δημοτικό Σχολείο, το Κεντρικόν Πολεμικόν Σχολείον των Ευελπίδων (1829) και –κοντά στο Ναύπλιο– ιδρύθηκε η Γεωργική Σχολή της Τίρυνθας (1828).

Ακόμα και ο αντιπολιτευόμενος δημοσιογράφος Εμμανουήλ Αντωνιάδης υποδέχθηκε με θετικό πνεύμα τα γεγονότα. Στην *Ηώς*²¹ ο Αντωνιάδης παρατηρούσε ότι «η πόλις ήρχισε να καλλωπίζεται με οικοδομάς μετρίως καλὰς [...]» και ότι το μεγάλο πρόβλημα της καθαριότητας είχε αρχίσει να αντιμετωπίζεται. Για την πανσπερμία στην πόλη και την αρνητική εξέλιξη της κοινωνικής ζωής, όπως διαμορφωνόταν (ροπή προς την πολυτέλεια, χαρτοπαιξία, απουσία αλληλεγγύης και έλλειψη κοινωνικής πολιτικής), έγραψε άρθρα που δημοσιεύθηκαν κατά καιρούς στα φύλλα του περιοδικού.²²

Με τη δολοφονία του Καποδίστρια στις 27 Σεπτεμβρίου 1831 μπροστά από την πόρτα του ναού του Αγίου Σπυρίδωνος, την επιτόπου εκτέλεση του ενός υπαιτίου, το κυνηγητό στα σοκάκια, την παράδοση, τη συνοπτική δίκη και την εκτέλεση και του δεύτερου υπαιτίου, το Ναύπλιο βίωσε την πολιτική βία. Παρ' όλες τις προσπάθειες και τις επεμβάσεις, η κατάσταση του Ναυπλίου δεν

19. Ν. Δραγούμης, *ό.π.*: Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη, «Η καθημερινή ζωή στο Ναύπλιο στα χρόνια του Καποδίστρια», *Αθήνα-Μόναχο. Τέχνη και πολιτισμός στη νέα Ελλάδα*, Κατάλογος Έκθεσης της Εθνικής Πινακοθήκης – Μουσείου Αλεξάνδρου Σούτζου σε συνεργασία με το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο (Αθήνα, 5.4 – 3.7.2000), Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 2000.

20. Βλ. Α. Μπουτζουβή-Μπανιά, «Το Ναύπλιο στα χρόνια 1828-1833: σκιαγράφηση της κοινωνικής, πολιτισμικής και πνευματικής ζωής», *Ο Ερασιστής*, τ. 18 (1966), σ. 108, Πίνακας 1 – Πληθυσμιακή εξέλιξη Ελλάδας-Ναυπλίου για την περίοδο 1821-1839.

21. Ο Εμμ. Αντωνιάδης εγκατέστησε στο Ναύπλιο ιδιόκτητο τυπογραφείο το 1830 και εξέδωσε το πρώτο περιοδικό της Ελλάδας: *Η Ηώς, Σύγγραμμα περιοδικόν, ασχολούμενον περί την φιλολογίαν, φιλοσοφίαν, περί τας επιστήμας, τέχνας, γεωργίαν, εμπόριον και τλπ.* (τχ. 1-17, 1 Φεβρουαρίου 1830 – 25 Απριλίου 1831). Το μεγαλύτερο μέρος των άρθρων εξέταζε θέματα σχετικά με την εύρυθμη λειτουργία του πολιτεύματος και υποστήριζε τη θέση ότι «η ευνομία φέρει και την ησυχίαν», πρόταση με την οποία το περιοδικό ολοκλήρωσε την κυκλοφορία του, στις 25 Απριλίου 1831.

22. Βλ. «Παρατηρήσεις εις την πόλιν του Ναυπλίου», *Η Ηώς*, αρ. 2 (15 Φεβρ. 1830), σ. 5-8, αρ. 10 (30 Αυγ. 1830), σ. 11-15 και αρ. 17 (25 Απρ. 1831), σ. 67-72.

άφησε θετική εντύπωση στον Όθωνα και την Αντιβασιλεία που αποβιβάστηκαν στην πόλη τον Ιανουάριο του 1833. Ο Maurer παρατήρησε ότι τα δέντρα στην περιοχή του Ναυπλίου είχαν εξαφανιστεί.²³ Τις πρώτες μέρες, μάλιστα, από μακριά φαίνονταν καπνοί από σπίτια που ακόμα σιγοκαίγονταν. Δεν υπήρχε λιθωστρωμένος δρόμος και οι περισσότεροι δρόμοι ήταν στενοί σε σημείο που δεν ήταν δυνατόν να περάσει άμαξα.²⁴ Έξω από την πόλη και γύρω από το Παλαμήδι δεν υπήρχε «ίχνος δρόμου». ²⁵ Η Πλατεία των Πλατάνων ήταν γεμάτη από πέτρες και χώματα από τα γκρεμισμένα σπίτια.²⁶ Το δίκτυο του υδραγωγείου από το Άργος στο Ναύπλιο ήταν γεμάτο τρύπες και ανοίγματα, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται σε διάφορα σημεία λιμνάζοντα νερά. Τελματωμένα ελώδη νερά βρίσκονταν και στην τάφρο του περιτειχίσματος. Τα οχυρωματικά έργα και ο ναύσταθμος ήταν κατερειπωμένα.²⁷ Τα οικήματα που είχαν ετοιμαστεί για να τους δεχθούν, ήταν σε απερίγραπτη κατάσταση. Την πρώτη μέρα της άφιξης της Αντιβασιλείας το οίκημα που είχε ετοιμαστεί για τον Maurer δεν διέθετε «ούτε κάθισμα, ούτε τραπέζι, ούτε κονδυλοφόρον, ούτε μελάνι» και αναγκάστηκε να γράψει με μολύβι ακουμπώντας πάνω στον τοίχο του δωματίου.²⁸ Στη βία της δημόσιας δολοφονίας του Κυβερνήτη η Αντιβασιλεία προσέθεσε τις πολιτικές διώξεις και τις φυλακίσεις πολλών πρωτεργατών του Αγώνα.

Η συζήτηση για την επιλογή της πρωτεύουσας της Ελλάδας ξανάνοιξε. Αναφορές για την επιλογή της κατάλληλης πόλης για να οικοδομηθεί η πρωτεύουσα του νέου κράτους εντοπίζονται από την αρχή της Επανάστασης. Το 1822 ο λόγιος Κωνσταντίνος Νικολόπουλος, εγκατεστημένος από το 1806 στο Παρίσι, είχε γράψει στο γαλλικό περιοδικό *Revue Encyclopédique*²⁹ ότι η Αθήνα, μετά την κάτι περισσότερο από βέβαιη απελευθέρωση των Ελλήνων, θα γινόταν η πρωτεύουσα όλης της Ελλάδας, όπου θα ιδρύονταν σχολεία, ακαδημίες, μουσεία και βιβλιοθήκες.³⁰

23. Γεώργιος Λουδοβίκος φον Μάουρερ, *Ο ελληνικός λαός εις τας σχέσεις του δημοσίου, εκκλησιαστικού και ιδιωτικού δικαίου προ του Απελευθερωτικού Αγώνος και μετ' αυτόν μέχρι της 31ης Ιουλίου 1843*, μτφρ. Χρήστος Πράτσικας, Ευστάθιος Καραστάθης, τ. Β', Αθήναι, Νομική Βιβλιοθήκη «Θέμιδος», 1947, σ. 19. G. L. Maurer, *Ο ελληνικός λαός*, επιμ. Τάσος Βουρνάς, μετάφραση από τα γερμανικά Όλγα Ρομπάκη, Αθήνα, Αφοί Τολίδη, 1976. Το έργο πρωτοεκδόθηκε στη γερμανική γλώσσα στη Χαϊδελβέργη το 1835.

24. Γ. Λ. φον Μάουρερ, *Ο ελληνικός λαός εις τας σχέσεις του δημοσίου*, ό.π.

25. Στο ίδιο, σ. 20.

26. Στο ίδιο, σ. 19.

27. Στο ίδιο, σ. 20.

28. Στο ίδιο, σ. 65.

29. *Revue Encyclopédique*, tome XV (Juillet 1822), σ. 201.

30. Ι. Κ. Δημάκης, «Η συνεργασία του Κωνστ. Νικολόπουλου στο γαλλικό Τύπο από το 1821 ως το 1824», *Ο Ερασιστής*, τ. 2 (1964), σ. 197.

Ο οριστικός καθορισμός της έδρας της κυβέρνησης και πρωτεύουσας του κράτους, που είχε μεν συμβολικές αναφορές αλλά αφορούσε κυρίως στα υλικά συμφέροντα και τις πρακτικές ανάγκες, απασχολούσε το πανελλήνιο. Ο διάλογος ανιχνεύεται μέσα από τις στήλες των ελληνικών εφημερίδων. Ο εφημεριδογράφος, συντάκτης και εκδότης του *Χρόνου* Ιωάννης Φιλήμων παρουσίασε σειρά επιχειρημάτων με τις απόψεις του σε άρθρο του με τίτλο «Περί Καθέδρας».³¹ Πολλές πόλεις διεκδικούσαν τα πρωτεία, η Κόρινθος, το Άργος, η Τρίπολη, η Σύρος, τα Μέγαρα, η Αίγινα, θα μπορούσε όμως και να παραμείνει ως πρωτεύουσα το Ναύπλιο. Όλες οι πόλεις είχαν επιχειρήματα για τη διεκδίκηση. Ο συντάκτης πίστευε ότι επρόκειτο για τυπική πράξη, καθώς η Αντιβασιλεία είχε αποφασίσει να μεταφέρει την πρωτεύουσα της Ελλάδας στην Αθήνα. Εκτιμούσε ότι η απόφαση είχε ληφθεί στο Μόναχο. Με την άποψή του συντασσόταν μία σημαντική και ισχυρή μερίδα, η οποία περιλάμβανε τον Σπυρίδωνα Τρικούπη, υπουργό των Εξωτερικών και πρόεδρο του Συμβουλίου, τον Γεώργιο Πραϊδή, υπουργό Δικαιοσύνης και τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, υπουργό των Οικονομικών.³² Ο Ιωάννης Κωλέττης, υπουργός Ναυτιλίας, υποστήριζε την επιλογή των Μεγάρων.³³ Στην αναφορά του έγραφε ότι το εμπόριο σε όλο το βασίλειο θα αναπτυσσόταν, στον Ισθμό δε και σε άλλες πόλεις θα αυξανόταν σημαντικά ο πληθυσμός.³⁴

Οι Μωραΐτες υποστήριζαν την επιλογή του Άργους ή της Τρίπολης ή της Κορίνθου, ενώ οι Στερεοελλαδίτες της Αθήνας.³⁵ Ο αρχιτέκτονας Γκούτενσον πρότεινε για πρωτεύουσα τον τότε ασχημάτιστο ακόμα οικιστικά Πειραιά.³⁶

Επιπλέον, προτάθηκε από μέλος της Αντιβασιλείας η λύση της κινητής πρωτεύουσας. Η πρόταση αυτή προέβλεπε να μετακινείται η πρωτεύουσα σταθερά και σταδιακά με βορειοανατολική κατεύθυνση ως εξής: από το Άργος στην Κόρινθο, τα Μέγαρα και την Αθήνα, και κατόπιν, με την προοπτική

31. Βλ. *Ο Χρόνος*, αρ. 7 (21 Μαΐου 1833), σ. 25. Βλ. και Έλλη Δρούλια, *Η εφημερίδα Χρόνος του Ιωάννη Φιλήμονα, 1833: περιλήψεις, ευρετήρια*, Αθήνα, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, 2010· Έλλη Δρούλια-Μητράκου, «Το “Περί Καθέδρας” ζήτημα: σκέψεις ενός εφημεριδογράφου», στο *«Εν έτει...» 1834 (4 και 5 Νοεμβρίου 2004) – 1905 (17 και 18 Μαρτίου 2005)*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας – Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη, 2006, σ. 39-60.

32. Τα κείμενα των γνωμοδοτήσεων βρίσκονται στην Υπηρεσία Κρατικών Αρχείων της Βαναρίας και δημοσιεύονται σε μετάφραση στο: Παρύσατις Παπαδοπούλου-Συμεωνίδου, *Η επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας της Ελλάδος 1833-1834*, Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός Οίκος αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., 1996, σ. 19-56.

33. Γ. Λ. φον Μάουρερ, *Ο ελληνικός λαός εις τας σχέσεις του δημοσίου*, ό.π., σ. 98.

34. Παρύσατις Παπαδοπούλου-Συμεωνίδου, ό.π.

35. Γ. Λ. φον Μάουρερ, *Ο ελληνικός λαός εις τας σχέσεις του δημοσίου*, ό.π., σ. 98.

36. Στο ίδιο, σ. 98.

της επέκτασης των συνόρων, στη Λάρισα, τη Θεσσαλονίκη και εν τέλει στην Κωνσταντινούπολη.³⁷

Ο Ιωάννης Φιλήμων έγραφε ότι ο Ισθμός ήταν μία λύση καινοτόμος και συμβιβαστική. Απαντούσε ότι η Αθήνα δεν προσέφερε ασφάλεια, η οικοδόμησή της θα απαιτούσε βαριές δαπάνες και είχε ανάγκη εισαγωγής κάθε είδους τροφίμων. Αντίθετα, ο Ισθμός διέθετε –και λόγω της γεωγραφικής του θέσης– προδιαγραφές ανάπτυξης. Ήταν τοποθεσία κεντρική και ασφαλής που επέτρεπε την πρόοδο του εμπορίου, της γεωπονίας, της βιομηχανίας και της ναυτιλίας.

Η πρόταση του Ισθμού ως η καταλληλότερη επιλογή πρωτεύουσας δεν ξεχάστηκε ακόμα και όταν, τελικά, ορίστηκε ως πρωτεύουσα η Αθήνα. Επανερχόταν με αρκετή επιμονή σε κείμενα ξένων επισκεπτών του νεοελληνικού κράτους έως τα τέλη του 19ου αιώνα. Μεταξύ αυτών ήταν και ο Γάλλος μυθιστοριογράφος και δημοσιογράφος Edmond About (1828-1885), είκοσι χρόνια αργότερα. Το πέμπτο κεφάλαιο του δημοφιλούς βιβλίου του *La Grèce contemporaine* (1854), με τίτλο «Κυβέρνηση και διοίκηση»,³⁸ περιείχε ειδικό υποκεφάλαιο για τη μεταφορά της πρωτεύουσας. Το σχετικό υποκεφάλαιο, το τρίτο κατά σειρά, έφερε τον μακρύ επεξηγηματικό τίτλο: «Η πρωτεύουσα μεταφέρθηκε από το Άστρος στην Αίγινα, από την Αίγινα στο Ναύπλιο, από το Ναύπλιο στην Αθήνα – Τι απογίνονται οι απορριπτόμενες πρωτεύουσες – Η Κυβέρνηση θα έπρεπε να εγκατασταθεί στην Κόρινθο ή τουλάχιστον στον Πειραιά – Η επιρροή της αρχαιολογίας – Μανία για οικοδόμηση – Όψη των Αθηνών – Το παζάρι – Το ρολόι του λόρδου Έλγιν – Η νέα πόλη – Τα σύγχρονα κτήρια – Τα υπουργεία – Το μέλλον των Αθηνών».

Στα επιχειρήματα του Ιω. Φιλήμονα υπέρ του Ισθμού και της Κορίνθου ο Αμπού πρόσθετε και εκείνο της υγιεινής. Παραβλέποντας την παρανοημένη σειρά των εναλλασσόμενων πρωτευουσών που παραθέτει ο Αμπού, το σχόλιο για την τύχη των εγκαταλελειμμένων πρωτευουσών παρουσιάζει ενδιαφέρον: «Η Αίγινα εγκαταλείφθηκε, τα σπίτια που έκτισαν ερειπώθηκαν, η πόλη ξανάγινε χωριό».³⁹ λίγο πιο κάτω γράφει «Πάει το Ναύπλιο»,⁴⁰ όταν μεταφέρεται η κυβέρνηση στην Αθήνα. Κλείνει το θέμα της πρωτεύουσας με την προσωπική

37. Θεοδόσιος Σπ. Δημόπουλος, *Ιστορία του Ναυπλίου. Ιστορία της πόλεως του Ναυπλίου από των μυθικών χρόνων μέχρι σήμερα – 1.500 π.Χ. μέχρι 1948 μ.Χ.*, εισαγωγή-επιμέλεια Γιώργος Ρούβαλης, Ναύπλιο, εκδόσεις Δήμου Ναυπλίου, 2010, σ. 14.

38. Edmond About, *La Grèce contemporaine*, Paris, Librairie de L. Hachette et Cie, 1854, σ. 237-245. Έως το 1860 είχε κάνει τέσσερις επανεκδόσεις και έως το 1872 έξι. Στα ελληνικά κυκλοφόρησε με τον τίτλο *Η Ελλάδα του Όθωνος*, μτφρ. Α. Σπήλιου, πρόλογος-επιμέλεια-σχολιασμός Τάσου Βουρνά, Αθήνα, εκδόσεις Αφών Τολιδή, 1972.

39. Ε. Αμπού, *Η Ελλάδα του Όθωνος*, ό.π., σ. 159.

40. Στο ίδιο.

του κρίση ότι «[...] αν η Κυβέρνηση μεταφερόταν στην Κόρινθο», η Αθήνα θα έμενε «τόσο έρημη και τόσο κατεστραμμένη όσο η Αίγινα και το Ναύπλιο».

Υπέρ του Ισθμού τάχθηκε τριάντα χρόνια αργότερα και ο Γάλλος αριστοκράτης και διπλωμάτης Arthur κόμης του Gobineau (1816-1882),⁴¹ πρεσβευτής της Γαλλίας στην Ελλάδα κατά τα χρόνια 1864-1868. Αυτός χρησιμοποίησε το επιχείρημα της γεωγραφικής τοποθεσίας, υποστηρίζοντας ότι η πρωτεύουσα θα έπρεπε να είχε κτισθεί στον Ισθμό της Κορίνθου, καθώς βρισκόταν κοντά στην Ιταλία, απέναντι από την Ευρώπη, ήταν ενδιάμεσος σταθμός προς την Ασία και την Αφρική και λειτουργούσε συμπληρωματικά με τον Ισθμό του Σουέζ,⁴² αντίθετα με την Αθήνα και τα επίνειά της, που βρίσκονταν σε «περίεργα κακές θέσεις στον χάρτη». Ο Ισθμός θα μετείχε στα γενικότερα συμφέροντα της περιοχής και θα ενδιέφερε το διεθνές εμπόριο. Θεωρούσε ότι η λάθος επιλογή οφειλόταν στο ότι «η Ευρώπη επέμενε στην αρχαιολογία γι' αυτό και τοποθέτησε την πρωτεύουσά τους [των Ελλήνων] στη θέση των αρχαίων Αθηνών»⁴³ και ότι αυτό «διαπράχθηκε εν ονόματι της αρχαιολογίας».⁴⁴

Στα τέλη του 1843, σε κύριο άρθρο της εφημερίδας *Εποχή* εκφραζόταν η άποψη ότι η Αθήνα αποτελούσε μεν σωστή επιλογή, ήταν όμως άκαιρη. Θα έπρεπε να είχε οριστεί ως καθέδρα μετά την απελευθέρωση ή αφού είχαν ολοκληρωθεί τα βασικά οικιστικά έργα. Αντίθετα, εκείνη τη στιγμή η μεταφορά οδηγούσε στην ερήμωση του Ναυπλίου και την «σύγχυσιν και αμηχανίαν» των Αθηνών.⁴⁵ Η Αντιβασιλεία είχε πλήρη γνώση των προβλημάτων της επιλογής της Αθήνας. Θα έπρεπε να αγοραστεί γη ικανή για την ανοικοδόμηση του ανακτόρου, των ανοικτών δημόσιων χώρων (πλατείες και δρόμοι) και των απαραίτητων δημόσιων κτηρίων.⁴⁶ Θεωρούσε, παράλληλα, ηθικό καθήκον της να προβεί σε ανασκαφές και να φέρει στην επιφάνεια τους κρυμμένους θησαυρούς της αρχαιότητας.⁴⁷

Η πόλη των Αθηνών το 1830, οπότε υπογράφηκε το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, δεν ήταν σε καλύτερη κατάσταση από εκείνη στην οποία βρισκό-

41. Le comte de Gobineau, *Deux études sur la Grèce moderne: Capodistrias, Le royaume des Hellènes*, Παρίσι 1878 και Plon 1905 (ελληνική μετάφραση: Arthur de Gobineau, *Στο βασίλειο των Ελλήνων στα τέλη του 19ου αιώνα*, μετάφραση-πρόλογος-σχόλια Πόλυ Μοσχοπούλου, Αθήνα, Περίπλους, 1999, σ. 120-124). Ο Γκομπινώ θεωρείται ο πατέρας του δημογραφικού φυλετισμού με το δοκίμιό του για την ανισότητα των φυλών (1853-1855).

42. A. de Gobineau, *ό.π.*, σ. 122.

43. Στο ίδιο, σ. 120.

44. Στο ίδιο, σ. 123.

45. *Εποχή*, αρ. 14 (11/23 Νοεμβρίου 1834), σ. 53.

46. Γ. Λ. φον Μάουρερ, *Ο ελληνικός λαός εις τας σχέσεις του δημοσίου*, *ό.π.*, σ. 98.

47. Στο ίδιο.

ταν το Ναυπλίο μετά την πολιορκία. Ερείπια παντού, ο ελαιώνας καμένος, οι κήποι και τα αμπέλια ξεριζωμένα, τα Πατήσια και τα Σεπόλια γυμνά και αξιολύπητα, όπως έγραφε ο Σουρμελής.⁴⁸ Την ίδια εντύπωση παραδίδει και ο Γάλλος περιηγητής Michaud: χαλάσματα, ερημιά και εγκατάλειψη.⁴⁹ Τα στενόχωρα συναισθήματα που τους προκάλεσε η θέα της Αθήνας σε σχέση με τις προσδοκίες τους, διατύπωσαν και άλλοι επισκέπτες. Ο Λουδοβίκος Ρος, τον Αύγουστο 1832, την περιέγραψε με σωρούς ερειπίων, γκρίζες στάχτες και σκόνες, εικόνα ερήμωσης.⁵⁰ Η καρδιά του J. L. Lacour, αποσπασμένου στο εκστρατευτικό σώμα του Maison, σφίχτηκε στη θέα των νέων ερειπίων που σκέπαζαν τα παλιά, των στενών, σκοτεινών και λασπωμένων δρόμων, των βρόμικων μαγαζιών.⁵¹ Ο αντιβασιλέας Georg Maurer, μέλος της συνοδείας του Όθωνα, την πρώτη φορά που επισκέφθηκε την Αθήνα το 1833 ανέφερε ότι από τα 3.000 σπίτια που υπήρχαν στην πόλη πριν από τον Αγώνα, είχαν διασωθεί τα 300.⁵² Ως μικρή και φτωχή πόλη, μαυρισμένη από τους καπνούς, νεκρικά σιωπηλή, με στενά και ακανόνιστα σοκάκια, την περιέγραψε και ο Thomas Abbet-Grasset το 1834.⁵³

Η Αθήνα, που κατά την Τουρκοκρατία ήταν η μεγαλύτερη πόλη της Στερεάς Ελλάδας, ακολουθούμενη από τη Θήβα, τη Λιβαδειά και τη Λαμία, υπέστη σοβαρές καταστροφές κατά τη διάρκεια του Αγώνα. Ιδιαίτερα επλήγη από την πολιορκία του Κιουταχί, που διήρκεσε σχεδόν ένα χρόνο, από τον Ιούνιο του 1826 έως τον Μάιο του 1827. Ενώ είχε να επιδείξει οικονομικές δραστηριότητες αστικού χαρακτήρα, όπως τη βιοτεχνία μεταξωτών υφασμάτων, τη σαπωνοποιία και τη βυρσοδεψία, δεν είχε αναπτύξει τις υποδομές των σύγχρονων πόλεων της Δύσης, οι οποίες απαιτούσαν εξ αρχής συνολι-

48. Διονύσιος Σουρμελής, *Ιστορία των Αθηνών*, β' έκδοση, Αθήνα 1853. Βλ. και Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, «Η Αθήνα τον 19ο αιώνα: Από επαρχιακή πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πρωτεύουσα του Ελληνικού βασιλείου», στο http://www.eie.gr/archaeologia/gr/chapter_more_9.aspx#_5.

49. J. F. Michaud, *Correspondance d'Orient, 1830-1831*, τ. 1, Bruxelles, Ducollet, 1833, σ. 77.

50. L. Ross, *Αναμνήσεις και ανακοινώσεις από την Ελλάδα, 1832-1833*, μτφρ. Α. Σπήλιου, επιμ. Τάσος Βουρνάς, Αθήνα, Αφοί Τολίδη, 1976, σ. 281 (πρωτοεκδόθηκε στη γερμανική γλώσσα με τον τίτλο *Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland*, Βερολίνο 1863).

51. J. L. Lacour, *Excursions en Grèce dans les années 1832 et 1833*, Παρίσι 1834, σ. 170.

52. Γ. Α. φον Μάουρερ, *Ο ελληνικός λαός εις τας σχέσεις του δημοσίου*, ό.π., σ. 52. G. L. Maurer, *Ο ελληνικός λαός*, ό.π., σ. 410-411.

53. Όπως παρατίθεται στο Α. Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια: Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα 1993, σ. 74.

κό σχεδιασμό και υψηλές δαπάνες. Η προεπαναστατική Αθήνα από πληθυσμιακή άποψη ήταν τρίτη στη σειρά, μετά την Τρίπολη και την Πάτρα,⁵⁴ και πριν ξεσπάσει η Επανάσταση αναφερόταν μέσα στην πρώτη δεκάδα των σημαντικών πόλεων της νότιας Βαλκανικής, μετά την Κωνσταντινούπολη, την Αδριανούπολη, τη Θεσσαλονίκη, τα Γιάννενα, τις Σέρρες, τη Λάρισα, την Τρίπολη και την Πάτρα.⁵⁵ Η σημασία της μάλλον υποβαθμίστηκε από τους μεταγενέστερους, οι οποίοι ανέφεραν ότι έως ότου να λάβει το χρίσμα της πρωτεύουσας, οι επισημότερες παρουσίες στην Αθήνα ήταν «ένας ή δύο Φράγκικοι κωνσόλου».⁵⁶ Η πραγματική εικόνα της πόλης παραμερίστηκε, προκειμένου να τονιστεί η σημασία της στο χρονικό πλαίσιο του κόσμου της κλασικής αρχαιότητας. Προίκα της έγινε η αίγλη του ένδοξου παρελθόντος της, που είχε αναδυθεί μέσα από το πνεύμα του Διαφωτισμού και είχε ενδυναμωθεί από τις εντυπώσεις των περιηγητών. Η ακτινοβολία της ως το κορυφαίο κέντρο του αρχαίου πολιτισμού κυριάρχησε στην τελική επιλογή. Ο ρομαντικός αρχαιολάτρης πατέρας του Όθωνα, ο Λουδοβίκος της Βαυαρίας, είχε συμβάλει καθοριστικά και αυτός στην απόφαση. Διάφορα άρθρα στη *Γενική Εφημερίδα* του Μονάχου υποδείκνυαν και με επιμονή επανέρχονταν στο ζήτημα του καθορισμού της Αθήνας ως πρωτεύουσας του κράτους.⁵⁷ Πίσω από τα άρθρα αυτά βρισκόταν ο Λουδοβίκος· εξάλλου και η ελληνική κοινή γνώμη στον ρομαντικό φιλελληνισμό του απέδιδε την επιλογή της Αθήνας ως οθωνικής πρωτεύουσας. Οι Βαυαροί «έγειραν προς τη δόξα και προς την τέχνη [...]. Εννοούσαν την πρωτεύουσα ένα αδιάκοπο ενατένισμα της ιστορίας [...]».⁵⁸ Επιπλέον, η ενηλικίωση του Όθωνα και η αρχή της προσωπικής του διακυβέρνησης θα σηματοδοτούσε μια νέα αρχή για το νεοσύστατο κράτος σε μια νέα πρωτεύουσα και θα «εσκόρπιζεν επί της Διοικήσεως τούτου [του κράτους] νέαν αίγλην».⁵⁹

Η τουρκική φρουρά παρέδωσε το φρούριο της Ακρόπολης σε ένα λόχο Βαυαρών στις 31 Μαρτίου 1833.⁶⁰ Ο Όθων, συνοδευόμενος από τον μεγαλύ-

54. Λ. Καλλιβρετάκης, *ό.π.*

55. *Στο ίδιο.*

56. Στέφανος Α. Κουμανούδης, «Καθολικόν Πανόραμα των Αθηνών», *Νέα Πανδώρα* 67 (1 Ιαν. 1853), σ. 440-445.

57. Η βαυαρική εφημερίδα *Allgemeine Zeitung* (*Γενική Εφημερίς*), πριν φτάσει ο Όθων στο Ναύπλιο, πρότεινε την Αθήνα ως πρωτεύουσα· βλ. Θεοδόσιος Σπ. Δημόπουλος, *Ιστορία του Ναυπλίου*, *ό.π.*, σ. 13.

58. Ζαχ. Λ. Παπαντωνίου, *Όθων και η ρομαντική δυναστεία: Λουδοβίκος Α΄, Όθων, Λουδοβίκος Β΄*, Αθήνα, Εστία, 195[8], σ. 155.

59. Γ. Λ. φον Μάουρερ, *Ο ελληνικός λαός εις τας σχέσεις του δημοσίου*, *ό.π.*, σ. 103.

60. Η βαυαρική φρουρά παρέμεινε στην Ακρόπολη έως το 1835, οπότε διατάχθηκε να την εγκαταλείψει προκειμένου να την αναλάβει η Αρχαιολογική Υπηρεσία.

τερο αδελφό του και διάδοχο του βαυαρικού θρόνου Μαξιμιλιανό,⁶¹ επισκέφθηκε την Αθήνα στις 11 Μαΐου 1833⁶² και ξανά στις 28 Αυγούστου 1834, οπότε και πήρε μέρος σε ειδική τελετή, οργανωμένη από τον Κλέντσε, πάνω στην Ακρόπολη. Αλληπάλληλα διατάγματα και συμφωνίες υπογράφηκαν μεταξύ της κοινότητας των Αθηνών και της Αντιβασιλείας. Η Αθήνα ορίστηκε ως Δήμος και διατάχθηκε απογραφή των κατοίκων. Το ρυμοτομικό σχέδιο ανατέθηκε στους αρχιτέκτονες Σταμάτη Κλεάνθη και Εδουάρδο Σάουμπερτ, οι οποίοι είχαν έλθει από την Αίγινα στην Αθήνα το 1831.⁶³ Στις 18/30 Σεπτεμβρίου 1834 υπογράφηκε το Βασιλικό Διάταγμα για τη μεταφορά της πρωτεύουσας από το Ναύπλιο στην Αθήνα.⁶⁴ Ο Maurer δεν θυμάται ακριβώς τον μήνα⁶⁵ και παραπονιόταν ότι όλα κινούνταν αργά υπό τις αντιδράσεις των Αθηναίων, οι οποίοι πίστευαν ότι η Αντιβασιλεία θα αποζημίωνε τα πάντα και τους πάντες, ενώ ο καιρός στο μεταξύ κυλούσε.⁶⁶

Το Διάταγμα, όπως συνηθιζόταν, δημοσιεύτηκε και σε εφημερίδες.⁶⁷ Όριζε ως ημερομηνία μεταφοράς της «Καθέδρας» από το Ναύπλιο στην Αθήνα την 1η Δεκεμβρίου του ίδιου έτους (άρθρο 1), η οποία στο εξής θα ονομαζόταν «Βασιλική Καθέδρα και Πρωτεύουσα» (άρθρο 2). Την ίδια μέρα θα ξεκινούσαν τη λειτουργία τους στην Αθήνα όλα τα Υπουργεία της Επικράτειας μαζί με τα τμήματα που υπάγονταν σε αυτά και, επιπλέον, στην Αθήνα θα λειτουργούσαν η Ιερά Σύνοδος, το Ελεγκτικό Συνέδριο, το Γενικό Ταμείο και το Γενικό των Ταχυδρομείων Διευθυντήριο (άρθρο 3). Με ιδιαίτερες επιμέρους αποφάσεις θα μεταφέρονταν και οι υπόλοιπες κεντρικές αρχές (άρθρο 4). Οι αρχές του Βασιλείου στο εξής θα έπρεπε να αποστέλλουν την αλληλογραφία τους στην Αθήνα (άρθρο 5).

Στο σύγχρονο ελληνικό κράτος του 1832 ο πληθυσμός αριθμούσε τους 713.608 κατοίκους.⁶⁸ Το 1834, σύμφωνα με το Διάταγμα «Περί οροθεσίας

61. Έλλη Δρούλια, «Ένα πρώιμο οργανωμένο ταξίδι αναψυχής και εξερεύνησης στα Επτάνησα, την Ελλάδα και την Τουρκία», *Η' Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο*, τ. ΙΙα, Αθήνα 2009, σ. 158-173.

62. Κώστας Μπίρης, «Η πρώτη επίσκεψις του Όθωνος εις τας Αθήνας», *Αθηναϊκαί Μελέται*, τχ. β' (1939), σ. 16-17.

63. Κώστας Η. Μπίρης, *Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20όν αιώνα*, β' έκδοση, Αθήνα, Μέλισσα, 1999, σ. 21.

64. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 36 (28 Σεπτεμβρίου/10 Οκτωβρίου 1834), σ. 266.

65. Γ. Α. φον Μάουρερ, *Ο ελληνικός λαός εις τας σχέσεις του δημοσίου*, ό.π., σ. 100.

66. *Στο ίδιο*, σ. 101.

67. *Η Εποχή*, αρ. 4 (7/19 Οκτωβρίου 1834), σ. 16.

68. Μιχ. Χουλιαράκης, ό.π., σ. 27, πίν. 2, που βασίζεται στο: Σ. Α. Σπηλιωτάκης (επιμ.), *Στατιστικά πληροφορίαί περί Ελλάδος*, μέρος Α', *Περί πληθυσμού*, Αθήναι 1859.

και της εις Δήμους διαίρέσεως του Νομού Αργολίδος και Κορινθίας»,⁶⁹ στον Δήμο Ναυπλίας, που οριζόταν να περιλαμβάνει –εκτός από την πρωτεύουσα του Δήμου Ναυπλίας⁷⁰ και το προάστιο της Πρόνοιας– το Κατόγλι, το Πλουμούσι, τον Μερζέ, τους Απόβαθμους και το αγροκήπιον του Μιαούλη, καταγράφηκαν 1.573 οικογένειες και ο συνολικός πληθυσμός ανερχόταν σε 9.458 κατοίκους.⁷¹ Μεγάλος όγκος του ναυπλιώτικου πληθυσμού άρχισε να αναχωρεί ακολουθώντας τη θαλάσσια οδό Ναυπλίου-Πειραιά,⁷² που, σύμφωνα με μαρτυρίες, δεν ήταν ούτε χωρίς κινδύνους ούτε σύντομη.⁷³ Η Αντιβασιλεία, τα στρατιωτικά σώματα με τους επικεφαλής τους, οι διπλωμάτες και οι διορισμένοι υπάλληλοι μετακινήθηκαν μαζικά. Υπήρξαν, βέβαια, και ορισμένοι που δεν εγκατέλειψαν το Ναύπλιο, όπως η Καλλιόπη Παπαλεξοπούλου⁷⁴ και ο Νικόλαος Σπηλιάδης.⁷⁵

Ο Όθων, όπως είχε κανονιστεί, στις 29 Νοεμβρίου / 11 Δεκεμβρίου 1834 ξεκίνησε έφιππος διά ξηράς. Δεν θέλησε να σηματοδοτήσει την αποχώρησή του σύμφωνα με το πρωτόκολλο με 101 κανονιοβολισμούς, για να δείξει ότι δεν εγκατέλειπε με χαρά το ελληνικό έδαφος που είχε πρωτοπατήσει ως βασιλιάς, ένα μέρος, άλλωστε, για το οποίο διατηρούσε θετικές αναμνήσεις.⁷⁶ Επιβιβάστηκε σε ελληνικό ατμόπλοιο στο λιμάνι της Παλαιάς Επιδαύρου με

69. Φ.Ε.Κ., αρ. 19 (26 Μαΐου 1834).

70. Ναυπλία: 5.654 κάτοικοι, Πρόνοια: 3.774 κάτοικοι· Φ.Ε.Κ., αρ. 19 (26 Μαΐου 1834), σ. 146 και 147.

71. Φ.Ε.Κ., αρ. 19 (26 Μαΐου 1834), σ. 146 και 147.

72. *Η Εποχή*, αρ. 17 (22 Νοεμβρίου / 4 Δεκεμβρίου 1834), σ. 68.

73. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Το καριοφίλι και το γρόσι*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας, 2004, σ. 216.

74. Μ. Γ. Λαμπρινίδης, «Καλλιόπη Σπ. Παπαλεξοπούλου (1809-1898)», στο Κ. Φ. Σκόκος, *Ημερολόγιον του έτους 1904*, τ. 19, Αθήνα 1904, σ. 241· Κούλα Ξηραδάκη, *Καλλιόπη Παπαλεξοπούλου*, γ' έκδοση, Αθήνα, χ.χ.· Νέλλη Χρονοπούλου – Μάρω Βουγιούκα – Βασίλης Μεγαρίδης, *Οδωνυμικά του Ναυπλίου*, έκδοση Δήμου Ναυπλιέων, 1994· *Καλλιόπη Παπαλεξοπούλου (1809-1898). Η ελληνίδα μαντάμ Ρολάν*, έκδ. της Αστικής μη Κερδοσκοπικής Εταιρείας Απόπειρα, Ναύπλιο, 1997· Αναστάσιος Αθ. Γούναρης, *Η Ναυπλιακή Επανάσταση, 1 Φεβρουαρίου – 8 Απριλίου 1862. Ιστορική μελέτη*, β' έκδοση αυξημένη και βελτιωμένη, Δήμος Ναυπλιέων, ΔΗ.Κ.Ε.Ν., Αθήνα 2010.

75. Ιωάννης Φυλήμων, *Σύντομος βιογραφία του Ν. Σπηλιάδου, Γραμματέως της Επικρατείας επί Κυβερνήτου κλπ., μετά προσθηκών και υποσημειώσεων και περιπέτειαι του ιδίου, μυηθέντος τα της Φιλικής Εταιρείας*, Εν Ναυπλίω, εκ του τυπογραφείου «Ο Κάδμος» Κ. Ιωαννίδου, 1868, δημοσιευμένο στην εφημερίδα *Αιών* (αρ. 2310 και 2312)· Νικόλαος Σπηλιάδης, *Απομνημονεύματα ήτοι ιστορία της Επαναστάσεως των Ελλήνων*, επιμ., Παν. Φ. Χριστόπουλου, τ. Α', Αθήναι, Ινστιτούτο Ανάπτυξης Χαρίλαος Τρικούπης, 2007.

76. *Η Εποχή*, αρ. 19 (29 Νοεμβρίου / 11 Δεκεμβρίου 1834), σ. 74.

προορισμό τον Πειραιά.⁷⁷ Από τη στιγμή που αναχώρησε και ο Όθων «η κίνησης και η ενέργεια εξέλιπον· εις κάθε βήμα παρατηρεί τις ότι δεν είναι πλέον εις την καθέδραν του Βασιλείου».⁷⁸

Στη νέα «πρωτεύουσα και καθέδρα» του Βασιλείου οργανώθηκε επίσημη υποδοχή του Όθωνα, ο οποίος εγκαταστάθηκε στην οικία του Αλέξανδρου Κοντόσταυλου, η οποία είχε στο μεταξύ αγοραστεί από το Δημόσιο.

Το Ναύπλιο υπήρξε η εθνική πρωτεύουσα επί ένδεκα χρόνια, σε δύσκολους καιρούς συλλογικής προσπάθειας αλλά και αντιπαλότητας. Η μεταφορά της πρωτεύουσας το οδήγησε σε απότομη διακοπή όλων των εκφάνσεων του δημόσιου και ιδιωτικού βίου. Ο χαρακτήρας, η κοινωνική συγκρότηση, η οικονομική ζωή του άλλαξαν ριζικά. Χάθηκαν τα διοικητικά και οικονομικά προνόμια που απολάμβανε ως καθέδρα. Έχοντας την ίδια μοίρα με όλες τις ελληνικές πόλεις απέναντι στην κεντρική εξουσία, προσπάθησε να διασώσει και να διατηρήσει τα πλεονεκτήματά του στο όνομα του παρελθόντος. Στο πλαίσιο συντήρησης της μνήμης ενός χαμένου μεγαλείου επιτελείτο σε ετήσια βάση η τελετή των Αποβατηρίων του Όθωνα, ήδη από τον Ιανουάριο του 1835.⁷⁹ Μερικές, ωστόσο, αρχές (η πολιτική Διοίκηση, τα Δικαστήρια –Πρωτοδικείο, Εφετείο και Εμποροδικείο–, το Γυμνάσιο, το Στρατιωτικό Αρχηγείο Πελοποννήσου) παρέμειναν στο Ναύπλιο προς μεγάλη δυσaráσκεια δύο άλλων πελοποννησιακών πόλεων, του Άργους και της Τρίπολης, οι οποίες επανέρχονταν με αιτήματα μετάθεσης του Γυμνασίου ή κάποιας διοικητικής αρχής στις πόλεις τους.⁸⁰

77. Θεοδόσιος Σπ. Δημόπουλος, *Ιστορία του Ναυπλίου*, ό.π., τ. Β', σ. 18.

78. *Η Εποχή*, αρ. 19 (29 Νοεμβρίου / 11 Δεκεμβρίου 1834), σ. 74.

79. *Ο Σωτήρ / Le Sauveur*, έτος Β', αρ. 4 (24 Ιανουαρίου / 5 Φεβρουαρίου 1835), σ. 15.

80. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, *Η σχολική βιβλιοθήκη το 19ο αιώνα. Η Βιβλιοθήκη του Γυμνασίου και του Ελληνικού Σχολείου Ναυπλίου (1833-1935)*, Αθήνα, Ε.Ι.Ε./Κ.Ν.Ε. – Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπλίου «Ο Παλαμήδης», 1995, σ. 35-36, σημ. 37.